

Vad finns det bakom luckan?

Berättelsen om en museilåda.

Gudrun Wessnert

Hösten 1991 fick Stockholms medeltidsmuseum möjlighet att ta fram en så kallad museilåda i samarbete med Sigtuna museer. Projektet skulle omfatta tidsintervallen från cirka 970 till medeltidens slut 1527 och inbegripa Sigtunas och Stockholms uppkomst och omlandets betydelse koncentrerat till det område som idag är Stockholms län.

Museilådan skulle tillverkas i två exemplar och erbjudas till mellanstadieklasser i hela länet som en förberedelse inför ett besök på Medeltidsmuseet eller Sigtuna museer.

En grundtanke var att museilådan skulle kunna vara ett alternativ för de skolklasser som inte har möjlighet att besöka något av de nämnda museerna. Museilådan innehåller därför tillräckligt med pedagogiskt material för att lärarna självständigt ska kunna arbeta med den i sina klasser.

En annan grundtanke var att museilådan skulle vara anpassad för synskadade och synsvaga elever. Kontakter togs därför med Tomtebodas resurscenter i Solna för att inhämta råd och kunskaper.

In i medeltiden

Medeltidsmuseet är ett dramatiskt uppbyggt museum med olika "stationer" där besökaren kan träda in. Det är ett sinnenas museum; ljus, ljud och lukt samspelar med fasta lämningar, rekonstruerade miljöer och föremål.

"Stora Huset", som är uppbyggt av originaltegel, brukar mindre barn kalla för "borgen". Via smala

stentrappor kommer besökaren upp i rådstugan och kan där kika ut genom spetsbågiga fönsteröppningar med utsikt över "Torget" och "Hamnen". I trappgången utanför rådstugan finns fler fönsteröppningar och lutar man sig ut här ser man en del av Helgeandshusets kyrkogård med två riktiga skelett. I trappgången finns också två spetsbågiga fönsterluckor målade i grönt och rött. De är låsta och döljer ett proppskåp.

För barnen innehåller "borgen" mycket av intresse. Var finns till exempel ingången till burspråket där stadsskrivaren står och läser lagen? Och vad är det för små hål i golvet i trappgången? Vem har tappat sina handskar på kyrkogården? Och vad finns det egentligen bakom de målade fönsterluckorna?

I alla de klasser som jag visat runt i "Stora huset" har det alltid funnits en eller flera elever som frågat:

– Vad finns det bakom luckan?

Det var så jag fick idén till hur museilådan skulle se ut.

Altarskåpet

Min tanke under arbetet var att allt inte behöver uppenbaras med en gång. Först ser museilådan ut som en vanlig låda, fast den kan öppnas från två håll. När den öppnas från "frammen" blir den ett altarskåp, med helgonen Olof, Gertrud, Göran, Erik och Klara målade på insidan av luckorna. En triangelformad taklucka fälls upp och där sitter den främsta av alla helgon: Maria på en mänskära ammande sin son

(efter en målning av Albertus Pictor i Härkeberga kyrka i Uppland). Därefter blir museilådan en byrå med lådor att dra ut. Föremålen i lådorna, bland annat kopior av medeltida originalföremål från Stockholm och Sigtuna, nämns i den berättelse, inspelad på kassetband, som medföljer lådan.

Berättelsen *Den långa resan* handlar om barnen Olof och Estrid som tillsammans gör en tidsresa från nutid till medeltid och åter till nutid igen.

Det var en kväll i april år 1992. En sådan där ljummen kväll ni vet då koltrasten brukar sitta på det yttersta av takspetsen och drilla. Luften var stilla och himlen djupt blå. Den dagen hade Olof, som var 11 år och gick i femman, varit på en arkeologisk utgrävning med sin klass. Hans mamma, som var arkeolog, hade visat klassen runt och berättat om grävningen. Just nu var man inne i ett viktigt skede . . .

– Just nu håller vi på med att gräva fram några av de allra äldsta husen i Sigtuna och några av stockarna som husen byggdes av är så väl bevarade att vi kan datera dem. Genom att räkna årsringarna kan vi få reda på exakt när husen byggdes! . . .

Nu var Olof tillbaka i gropen. Han hade olovandes tagit

sig innanför avspärningarna till grävningen. Där stod han i vårskymningen för att leta efter en ring som han tappat. Det var en speciell ring. Han hade tänkt ge den till en flicka i sin klass. Men det var hemligt. Olof tittade på klockan, fem i sju. Han måste skynda sig hem till middagen. Då såg han något på marken som liknade ett ägg. Han tog ett steg, snävade på en sten och föll, raklång, och där framför honom låg ägget, ett svart litet ägg med ljusa tecken på, som liknade fjädrar . . . (viskning från ägget) . . .

– Det är min ring!

Olof öppnade ögonen.

– Det är min ring!

Rösten kom från en flicka. Hon var ganska liten och klädd i en kjortel, en slags klänning som nådde till knäna. Hon var barbent och barfota. I handen höll hon en flöjt.

– Ge mig min tinningring! Förstår du inte? Den ska sitta här!

Flickan visade med en gest på sitt hårband som slöt runt pannan och hennes brunröda hår. Olof visste inte hur han fått tag på ringen som tydligen var flickans. Han reste sig sakta och räckte den till henne.

Olof hade hamnat i Sigtuna och året var 1022.

Medeltidsmuseets yngre besökare söker sig gärna till rådstugan i Stora huset. Foto Gudrun Wessnert/SMM.

*Konstnären Nisse Ljunggren har målat helgonbilderna på de båda altarskåpen. I lådorna ligger föremålskopior.
Foto Göran H Fredriksson/SSM.*

Klädkistan

Till museilådan hör en kista med järnbeslag. I kistan finns bland annat kläder i barnstorlek, just de kläder som Estrid och Olof använder i berättelsen.

Originalen till Estrids tinningring hittades vid Sigtunautgrävningen 1988–90. Tinningringar gjordes av brons eller silver, fästes på ett band av tyg eller mjukt skinn och knöts runt pannan. Antalet ringar varierade och ibland bars de bara på ena sidan av huvudet. De tinningringar som hittades i Sigtuna har man kunnat knyta till baltiskt eller västslaviskt område. Vi lät göra en bronskopia av en tinningring, som syddes fast på ett band av oblekt linnetyg.

Estrid, som ju är en påhittad person precis som Olof, har jag låtit komma från slaviskt område.

Olof: . . . vad heter du?

– Estrid.

– Estrid??

– Ja Estrid. Samma som Olof Skötkonungs hustru, du vet. Fast hon var prinsessa. Min mor kom i hennes följe . . . men mor är död nu. Hon dog när jag föddes. Alla trodde att jag också skulle dö, men det gjorde jag inte! Och så blev jag döpt och min far med.

När Olof och Estrid i berättelsens andra del kommer till Stockholm, år 1356, märker de att deras kläder blivit omoderna. De blir ”adopterade” av en skraddare och klädproblemet löser sig!

I klädkistan finns totalt elva plagg. Eleverna ute i klasserna kan klä sig i Estrids och Olofs kläder, spela upp valda scener ur berättelsen eller skriva egna scener med utgångspunkt i denna. Texten till berättelsen medföljer lärarhandledningen samt beskrivning hur man kan sy en medeltida dräkt.

En ny tro

I mitt arbete som guide och museilärare på Medeltidsmuseet har jag förstått att för många lärare och elever står medeltiden fortfarande för begrepp som pest, krig, fattigdom och vidskepelse. Det är ”den mörka medeltiden” som envist hänger sig kvar.

Medeltiden i Sverige är lika med den katolska tiden. Kristendomens införande innebar att människorna här uppe i Norden fick ta del av tankar och idéer som för folk på kontinenten var gamla och välkända. Kristendomen medförde inte bara en ny tro utan också ett nytt språk och en ny syn på människan.

Jag har märkt att det är lättare att tala om religion och religionsyttringar med invandrabarn. När jag var ute i en klass och berättade om medeltiden och visade föremål, bland annat ett katolskt radband som sedan kom att ingå i museilådan, reagerade en invandrapojke glatt igenkännande. Efteråt kom han fram till mig och berättade att hans farmor hade ett liknande radband när hon bad. Här fanns beröringspunkter

som jag ville ta till vara i arbetet med museilådan. Att få eleven att känna igen och förstå något i sig själv och i sin omgivning var ett slags motto för mig.

Under medeltiden spelade helgonen en stor roll i människornas liv. Helgonkalendarierna är föregångare till vår tids almanackor. I Bykyrkan (Storkyrkan) i Stockholm fanns många altare och helgonbilder, men av dessa finns bara den stora helgonbilden Sankt Görän och Draken och två krucifix bevarade.

Utan att moralisera ville jag visa att den nya tron kunde vara färgstark och dramatisk. Till altarskåpets målningar valde jag helgon som har anknytning till Sigtuna och Stockholm. Och Maria ammande sitt Jesusbarn valdes för att betona den "mjuka", kvinnliga sidan av kristendomen. I nästan varje kyrka på medeltiden fanns ett altare helgat åt henne.

Varje helgon på altarskåpet har ett attribut, igenkänningstecken, gjort i relief av lindträ. Så har t ex Sankt Olof en långskaftad yxa och Sankt Erik en gyllene krona som attribut. På Sankta Gertrud, eller Sankta Kakukylla som bilden också kan föreställa, klättrar råttor, varav en i relief. Sankt Görän, eller Örjan, har naturligtvis ett drakhuvud som attribut. Görän var ett stort internationellt helgon och i *Den långa resan* låter jag Estrid och Olof vara med om invigningen av Bernt Notkes Sankt Göränmonument i Bykyrkan nyårsnatten 1489. Händelserna utspelas genom Estrids ögon:

Aldrig förr hade Estrid sett något så stort och mäktigt. Hon trodde att Sankt Göräns häst var levande för det syntes ådror och senor på hästens ben. Draken var taggig med lång tunga och i sin ena klo höll den Sankt Göräns avbrutna lans. Lansen hade träffat drakens hals där det blödde ur ett öppet sår. Under draken krälade smådrakar omkring bland resterna av människor den ätit upp. Sankt Görän satt på hästen, som stegrat sig, och Görän svingade svärdet ovanför sitt huvud och nu, nu, NU tänkte han med ett enda hugg döda den fruktansvärda draken och rädda prinsessan . . .

Vaxljusen brann och de glimmande altarkärlen lyste i dunklet i kyrkan som var full av människor. Det doftade av rökelse och helgonbilderna vid sina altare såg kända och okända människor gå förbi.

Staden och omlandet

För att en stad ska kunna existera krävs ett omland. Detta omland måste producera ett överskott för att en stad ska ha möjlighet att växa fram och utvecklas. Under medeltiden var städernas befolkning inte reproducerande.

Berättelsens första del tar upp Sigtunas framväxt och utveckling. Andra delen handlar om Stockholm. De både städerna skiljer sig mycket åt.

När kvällen kom smög Estrid och Olof iväg till Kungsgården för att försöka få en skytt av kungens gille. Vid det här laget var Kungsgården full av skrivare, knektar, förvaltare, myntmästare, hantverkare och tjänare av olika slag och deras familjer.

Estrid: Här finns en glugg . . .

Olof: Orkar de äta allt det där . . .

Estrid: Kungen är gästfriast, du vet . . . Och där sitter min bror med de främmande köpmännen. Jag tror att de är kristna allihop. Min bror säger att det är viktigt att vara i Sigtuna!

Under Sigtunautgrävningen 1988–90 hittades ett runben från 1100-talet som prisar kungens givmildhet. Enligt inskriften var kungen gästfriast och gav mest. När han vistades i staden kunde ägaren av till exempel en stadsgård bli delaktig i denna kungliga gunst. Kyrkans män fick säkert del av den.

Men tiden går och Olof och Estrid får uppleva hur Sigtuna bränns ner år 1187. De fortsätter sin tidsresa och kommer till den stora staden Stockholm år 1356. På väg till Märten Skraddare utspelar sig följande diskussion:

Estrid: Tänk att det kan finnas så många i en stad. I skogen lever bara vilda djur och rövare.

Olof: Och stan kommer att växa, tro mig! Men om inte bönderna odlade jorden och födde upp kor och grisar skulle människorna i stan inte få någon mat att äta. Och om inte fiskarna och fågelfångarna kom till stan med sin fångst . . .

Estrid: Jag vet. Till Sigtuna kom jägare och bönder med

Föremålskopior i ben, horn, trä, metall och keramik berättar om det dagliga livet. Foto Göran H Fredriksson/SSM.

skinn och pälsverk som de sålde eller bytte . . . Men har du tänkt på en sak: i Sigtuna fanns många kyrkor, här i Stockholm finns bara en förutom munkarnas . . .

På väg till Stockholm sover barnen över hos en bonde och hans familj. När de fortsätter sin färd går de vilse i skogen, vilket får farliga konsekvenser. På medeltiden var skogen ingen fridfull plats. Förutom vilda djur och "övernaturliga väsen" kunde de vägfarande träffa på rövare och det är precis vad barnen gör.

Här finns underlag för samtal i klassrummen om vad stad och omland betydde på medeltiden och betyder idag.

Ett nytt språk

I en medeltida stad fanns ett stort antal specialister

samlade, till exempel hantverkare och skrivkunniga personer. I Stockholm upptas fyra djäknar (titel som anger skrivkunnig person) som skattskyldiga i 1460 års skottebok (skattelängder).

Med den kristna kyrkan kom det latinska alfabetet och bruket att använda bläck och pergament. Latinet blev det lärda och officiella språket och under flera århundraden var det mest kyrkans män och klostrens munkar och nunnor som var skrivkunniga. Mycket av det som skrevs handlade om människans förhållande till Gud. Men de inhemska runorna kom ändå att leva kvar, på sina håll in på 1700-talet.

Runorna skapades för att ristas i trä. Även om trä är förgängligt så finns en del bevarade medeltida inskrifter på trä: handelsavtal, privatbrev, kärleksförklaringar, böner, besvärjelser, dikter och oläsligt klotter. Minnesinskrifter i sten var bara ett av runornas användningsområden men det är mest känt för oss.

Pablo Labañino och Therese Olsson i medeltida dräkter. I klädkistan finns kopior av medeltida kläder i ylle och linne, bland annat uppsydda efter Bockstensmannens dräkt från 1300-talet. Foto Britt Olstrup 1993/SSM.

Till museilådan hör ett runalfabet, en så kallad futhark, ristat på ett revben. Futharken fungerade som en ABC-bok, ett stöd för minnet när till exempel nya tecken skulle ristas.

I berättelsen *Den långa resan* blir Olof och Estrid adopterade av en hantverkare. Olof får bland annat lära sig att göra knivskaft.

Olof gjorde en kniv till Estrid och Estrid visade honom hur man kunde göra en inskrift i kniven. Och Olof ristade med Estrids hjälp "Estrid äger kniven" i runor. Estrid sydde sig ett knivfodral av skinn att stoppa kniven i.

När Olof och Estrid så småningom kommer till Stockholm hamnar de hos en nunna i Klara kloster som är i färd med att författa en krönika. Då vet Olof att hon skriver med latinska bokstäver och hennes skrivredskap är gåspenna och pergament.

Olof och Estrid hamnar slutligen hos reformatorn Olaus Petri och hos honom får de skriva latinska bokstäver på vaxtavlor. Det är här – i denna "skola" – som Olof börjar längta hem igen. Han börjar nämligen tänka på sin skola och klass hemma i Sigtuna. Olof har en identitet i skolan/klassen. Det har inte Estrid.

Jag ville få en övergång till nutid. Vad betyder det att kunna läsa och skriva för elever i dagens skola? Vad är viktigt att kunna? Hur ser man på ämnet historia?

Här finns underlag för självständigt arbete ute i klasserna. Förslag till teman runt språket och skriften samt hur man gör egna skrivredskap finns med i lärarhandledningen.

Äggets röst

Till museilådan hör en arkeologilåda, populärt kallad "ägglådan". I den finns fragment av originalföremål hämtade från Sigtuna samt en kopia av ett så kallat uppståndelseägg. Arrangemanget är gjort så att det associerar till en arkeologisk utgrävning.

I berättelsens början ser Olof ett ägg på marken i

den inhägnade grävningsgropen. Han befinner sig på förbjudet område. Men han letar efter något som är viktigt för honom. Olof snavar och ägget viskar, kallar honom tillbaka. Det är genom ägget som Olof reser i tiden. Att förflytta sig i tiden är något som nutida barn är vana vid genom till exempel film och TV.

När Olof vaknar upp i Sigtuna på tusentalet hörs på bandet tonerna från en flöjt. Det är Estrid som spelar. Ljudillustrationerna i berättelsen ger ytterligare en dimension åt museilådan/berättelsen samt att ramen till faktainnehållet är en fiktiv berättelse. Museilådan är nu tagen i bruk och i de klasser där jag introducerat den har detta visat sig vara fruktbart.

Estrid och Olof kommer slutligen hem till sina respektive "tider".

Han borstade av sina byxor och tänkte på att ringen han hittat inte var den han letat efter. Fast det gjorde inget . . . någon annan skulle hitta hans ring.

Barn frågar inte de frågor man förväntar sig som vuxen. För barn är möjligheterna obegränsade så länge fantasin inte är strypt. Innanför det välkända finns mer att undersöka. Som små hål och stängda luckor.

Källor och litteratur

- Dahlbäck, G, *I medeltidens Stockholm*, 1987.
Heland von, M, "Om gåspennor och den nya antiken", *Den lärande människan* 1989.
Hjorth, H, *Staden, En dokumentärroman om livet i Sigtuna* Del I, 1986.
Medeltid, katalog till medeltidsutställningen på Läckö slott, 1988.
Medeltidens ABC, Statens historiska museum, 1985.
Sigtuna under medeltiden, Sigtuna museers skriftserie 1, 1982.
Tesch, S (red.), *Makt och människor i kungens Sigtuna, Sigtuna-utgrävningen 1988-90*, 1990.
Vallqvist, G, *Helgonens svar*, 1981.